

Р. В. Вереша

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
та адміністративного права
(Академія адвокатури України)*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

Одним з актуальних моментів у розвитку кримінально-правової науки в Україні є дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини проти громадської моральності. Жорстоке поводження з тваринами — одне з тих питань, які найменше вивчені науковцями.

Тваринний світ є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

У теорії кримінального права і кримінології питаннями охорони тваринного світу займалися такі науковці: Т. С. Бакуніна, Ю. С. Богомяков, С. Б. Гавриш, К. Ю. Гаєвська, Р. С. Гізатуллін, Е. Н. Жевлаков, Б. Н. Звонков, О. С. Колбасов, А. В. Куліченко, Ю. С. Кулик, В. К. Кудрявцев, В. В. Лазарев, Н. А. Лопашенко, І. І. Лобов, В. Ф. Ломакіна, Ю. І. Ляпунов, В. О. Морозова, В. О. Навроцький, В. С. Нерсесянц, В. Я. Тацій та ін.

Думки про те, що тварина підкоряється людині, походять ще з часів написання Біблії, в якій нерівність видів пояснюється божественною ієрархією. Разом із тим вважалося, що, оскільки тварини позбавлені розуму і не можуть розмовляти, вони заслуговують меншої поваги до себе, ніж людина, або взагалі не мають права на неї. Через це деякі тварини розглядаються тільки як представники певного біологічного виду, а не як індивідууми. Дії людства щодо знищення таких тварин вважаються допустимими, якщо не загрожують вимиранню цілого виду.

Грецький філософ і математик Піфагор обстоював питання необхідності поваги до тварин і небажаності жорстокого поводження з ними.

Відомий італійський живописець Леонардо да Вінчі вважав, що моральність стосовно тварин повинна трансформуватись у недопустимість жорстокості щодо них. Він негативно ставився до людей, які знущалися над тваринами, і вважав, що прийде час, коли суспільство ставитиметься до вбивці тварини так само, як до вбивці людини.

Перший у світі закон про захист тварин під назвою «Акт про попередження жорстокого й негідного поводження з худобою» було прийнято у 1822 р. у Великій Британії. Зусиллями члена британського парламенту Р. Мартіна та лорда-канцлера Т. Ерскіна вперше в історії людства коні та інші сільськогосподарські тварини отримали законодавчий захист від страждання.

Поводження з тваринами є важливою стороною діяльності людини, що зачіпає інтереси і почуття багатьох людей, відображається на морально-етичному, соціальному та економічному житті нашого суспільства. Український законодавець приділив значну увагу питанню охорони, захисту тварин та протидії жорстокому поводженню з ними, закріпивши це юридично. Правові засади унеможливлення жорстокого поводження з тваринами визначені в Європейській конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей (Страсбург, 18 березня 1986 р.); законами України «Про захист тварин від жорстокого поводження»; «Про тваринний світ»; «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про ветеринарну медицину»; «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»; «Про захист населення від інфекційних хвороб» та іншими нормативно-правовими актами.

У суспільстві закріплені норми про гуманне поводження зі свійськими та дикими непродуктивними і продуктивними тваринами, тобто дії, спрямовані на забезпечення тваринам умов, що відповідають їхнім фізіологічним, біологічним і видовим особливостям, створення можливостей для їх існування й виявлення захворювань тварин [2]. Тому чинним законодавством, зокрема й кримінальним, повинні регулюватись передусім ті відносини, які складаються у сфері охорони тварин, що перебувають у певному біологічному стані, в якому вони здатні до самопідтримання, самовідтворення та саморозвитку, а також для яких характерна чутливість до подразнень та рухливість, можливість обміну із зовнішнім світом. Одним із основних завдань Закону України «Про тваринний світ» є забезпечення умов постійного існування тварин, що полягає в їх захисті (охороні) на всіх стадіях розвитку. У розумінні цього Закону тварини розглядаються як компонент навколишнього природного середовища.

Жорстоке поводження з тваринами негативно впливає на моральні засади суспільства та призводить до поширення жорстокості серед дітей і молоді. Небезпека таких злочинів полягає у формуванні у громадян, особливо у підлітків, почуття байдужості до страждань живих істот, що призводить до агресії, насилля, проявів вандалізму. Як показують кримінологічні дослі-

дження, багато осіб, які у малолітньому або неповнолітньому віці неодноразово знущалися, били або вбивали тварин, і надалі вчиняли злочини, пов'язані з насильством.

Під час анкетування членів Черкаського міського товариства захисту тварин «Друг» стало відомо, що злочинець-рецидивіст А. Онопрієнко, який вчинив понад 50 умисних вбивств, що вразили суспільство винятковою жорстокістю, свої злочинні дії розпочав ще у підлітковому віці саме жорстоким знущанням над тваринами [1, 85]. Не отримуючи вагомої правової оцінки, жорстокість набувала стійкого характеру і повільно ставала невід'ємною рисою особистості, що згодом призводило до антисоціальних вчинків, а в подальшому — до вчинення злочинів. Можна дійти висновку, що жорстокість до тварин породжує ще більш небезпечне явище — жорстокість до людей. Такий підхід принципово змінює уяву про суспільну безпеку такого діяння, що й зумовлює необхідність застосування й розвиток відповідних кримінально-правових норм. Дослідження, проведені у Сполучених Штатах Америки і в Російській Федерації, підтвердили, що жорстоке поводження підлітків із тваринами супроводжується протиправними вчинками, спрямованими проти суспільства [5, 63]. За даними спеціалістів Інституту психіатрії імені Сербського, понад 85 % злочинців, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини щодо людей, раніше жорстоко ставилися до тварин. Такі ж цифри — 86 % — отримані спеціалістами Скотланд-Ярду та ФБР.

Необхідно пам'ятати, що інші засоби правового регулювання жорстокого поводження з тваринами переважно не дають очікуваних позитивних змін. Водночас не слід перебільшувати значення кримінального права щодо охорони тварин, гуманного ставлення до них. У сучасних умовах суттєвого значення набуло усвідомлення підвищеної небезпеки жорстокого поводження з тваринами.

Якщо умовно поділити злочини проти суспільної моральності, то такий злочин, як жорстоке поводження з тваринами, можна віднести до посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства. Злочинами проти громадського порядку і моральності можна вважати умисні суспільно небезпечні посягання на моральні основи життя суспільства, взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність. Суспільна моральність — це погляди, уявлення і правила, що визначають поведінку, духовні та моральні якості, необхідні людині в суспільстві, та відповідні правила, що визначають умови нормального громадського життя людей.

Особи, винні у жорстокому поводженні з тваринами, несуть згідно зі ст. 63 Закону України «Про тваринний світ» правову відповідальність, яка може бути адміністративною (ст. 89 КУпАП) або кримінальною (ст. 299 КК).

Суспільна небезпечність діяння, передбаченого ст. 299 КК, полягає в тому, що воно заподіює або ставить під загрозу такого заподіяння істотної

шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Під громадським порядком як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти такий стан суспільних відносин, заснованих на нормах моралі та загальноновизнаних правилах поведінки у суспільстві, який забезпечує нормальні умови для функціонування підприємств, організацій та установ, спокійні умови праці, відпочинку, побуту та участі громадян у суспільному житті.

Кримінальний закон передбачає кримінальну відповідальність за знущання над тваринами, що належать до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацьковування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів. У КК 1960 р. була подібна стаття, якою встановлювалась кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 207¹). У КК ця стаття зазнала суттєвих змін. У ній описано формальний, а не матеріально-формальний склад злочину, не міститься вказівки на адміністративну преюдицію як передумову кримінальної відповідальності, уточнюється предмет злочину (хребетні тварини), кваліфікований склад злочину, інакше описано об'єктивні ознаки жорстокого поводження з тваринами.

Дослідження наукової літератури та судової практики свідчать про певні складнощі реалізації кримінальної відповідальності за згадані протиправні діяння. Зокрема, це стосується особливостей визначення предмета складу злочину, передбаченого ст. 299 КК.

Загальноприйнято вважати предметом злочину речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчинено злочин [3, 5]. Це є факультативний елемент, який виявляється не в усіх злочинах. Якщо злочин має свій предмет, то його називають предметним злочином.

Предметним є і злочин, передбачений ст. 299 КК «Жорстоке поводження з тваринами». Зокрема, закон про кримінальну відповідальність визначає предмет як обов'язкову ознаку такого злочину щодо хребетних тварин. Цей кримінально-правовий припис виконує функцію охорони тварин від жорстокого поводження як складової існування суспільної моральності [4, 262]. Необхідно враховувати і те, що без чіткого окреслення предмета злочину, передбаченого ст. 299 КК, неможливо ґрунтовно дослідити проблеми встановлення його об'єкта. У такому випадку складу злочину не буде, оскільки без предмета немає об'єкта злочину і не передбачено кваліфікації вчиненого діяння.

Однозначно визначити перелік тварин, які можуть бути визнані предметом жорстокого поводження, досить проблематично, оскільки у законі про кримінальну відповідальність не встановлено ні видових, ні будь-яких інших ознак тварин. На нашу думку, необхідно уточнити та конкретизувати позицію вітчизняних науковців щодо предмета злочину, передбаченого ст. 299 КК.

Предметом злочину, як зазначено в диспозиції ст. 299 КК, визначено тварин, що належать до хребетних. Хребетні — це здатні рухатись і відчувати живі організми, що мають спинний хребет, утворений ланцюгом кісток або хрящів, який іде вздовж спини та містить спинний мозок. Здавалося б, це ті, які мають кістковий хребет, головний та спинний мозок, кровоносну та нервову систему та належать до класу хребетних, — ссавці та птахи. Але у ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» поняття хребетних тлумачиться ширше (це риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці та ін.), хоча судова практика відносить до таких тварин лише ссавців та птахів.

Предметом злочину можуть бути дикі тварини (тварини, природним середовищем яких є дика природа, зокрема й ті, що перебувають у неволі чи напіввільних умовах), свійські тварини (тварини, яких розводить і утримує людина в помешканні для естетичних потреб і потреб у спілкуванні), сільськогосподарські тварини (тварини, вирощувані людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження чи тваринницької продукції), безпритульні тварини (домашні свійські тварини, що залишилися без догляду власників або господарів і живуть в умовах цілком або частково створюваних діяльністю людини), лабораторні тварини (тварини, що використовуються для проведення наукових дослідів, експериментів).

На жаль, не міститься відповіді на це запитання і в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження», у ст. 1 якого запропоновано визначення поняття тварин як біологічних об'єктів, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, зокрема домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові. До того ж у п. 10 ч. 1 ст. 1 цього Закону зазначається дещо відмінне від кримінально-правового визначення жорстокого поводження з тваринами: знуцання над тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів. Тобто у цьому нормативно-правовому акті було розширено поняття тварин, шляхом віднесення до нього хребетних та безхребетних. Зважаючи на очевидну невідповідність такого положення кримінальному законодавству, поняття жорстокого поводження з тваринами, визначене Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження», підлягає уточненню вказівкою про те, що знуцання відбувається щодо хребетних тварин.

Предметом такого складу злочину можуть бути як дорослі особини, так і молодняк. Не мають кримінально-правового значення наявність або відсутність у таких тварин господарів, їх перебування у стані природної свободи чи в неволі, господарське призначення, стан організму тощо. Злочин може вчинятись як щодо тварин, які перебувають у власності винного, так і щодо будь-яких інших (що належать іншим власникам, безгосподарних, диких).

Звернемо увагу на поняття «тварина», що у диспозиції ст. 299 КК щодо предмета злочину згадується у множині: «жорстоке поводження з тварина-

ми», «знуцання над тваринами», що може мати практичне значення при кваліфікації діяння, якщо використовувати буквально тлумачення кримінально-правової норми. При цьому, як показує вітчизняна судова практика, при застосуванні ст. 299 КК до уваги зовсім не беруть те, що предметом жорстокого поводження з тваринами може бути не одна тварина, а декілька. Тому є необхідним акцентувати увагу на тому, що для кваліфікації діяння за ст. 299 КК не має значення, до якої кількості тварин застосовувалося жорстоке поводження. Ця обставина матиме значення при призначенні покарання за вчинене злочинне діяння. Для кваліфікації діяння за ст. 299 КК достатньо вчинення жорстоких дій стосовно однієї тварини.

Вітчизняна позиція щодо предмета складу злочину, передбаченого ст. 299 КК, є дещо дискусійною, тому потребує роз'яснення. Зокрема, сумнівним є питання про визнання предметом злочину плазунів, земноводних та особливо риб, які також належать до хребетних, проте, як правило, є об'єктом споживання, включені у виробничо-трудоий процес і набули внаслідок цього якості товару.

Сучасна екологічна етика вважає аморальним наносити шкоду тварині, якщо це не зумовлено забезпеченням життєво необхідних потреб людини. Тому знищення тварин, яких вирощують спеціально для споживання, є не проявом людської схильності до жорстокості, а необхідністю виконання технологічних вимог.

Таким чином, у юридичній літературі досі залишаються спірними питання щодо визначення предмета злочину, передбаченого ст. 299 КК. Він, як самостійна ознака складу злочину, має теоретичне та практичне значення. Передусім слід звернути увагу на важливу роль предмета злочину у виявленні та конкретизації об'єкта посягання, а також кваліфікації діяння.

У кримінальних кодексах більшості зарубіжних країн жорстоке поводження з тваринами належить до категорії злочинів проти громадської моральності, громадської безпеки, інших, зокрема — до злочинів проти здоров'я населення.

Окремі країни (ФРН, Австрійська Республіка та Швейцарська Конфедерація) передбачили у конституціях статті, які зобов'язують громадян забезпечувати добробут і права тварин. На державному та регіональному рівнях прийняті спеціальні закони, що регулюють правовідносини людини із тваринами. Передусім вони спрямовані на захист тварин від жорстокості та забезпечення їхнього добробуту: задоволення основних потреб — інстинктивних, фізіологічних, психологічних, соціальних та потреб в адекватному природному середовищі [6, 284].

Ознаки суб'єкта злочину безпосередньо в нормах вітчизняного КК не визначено, проте КК деяких зарубіжних країн передбачають вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Так, за загальним правилом, у КК Королівства Нідерланди кримінальна відповідальність може наставати

для особи, яка досягла 12-річного віку (ст. 77а); Держави Ізраїль — 12-річного (ст. 34); Королівства Іспанія — 18-річного (ст. 20); Королівства Норвегія — 15-річного (параграф 46); Турецької Республіки — 11-річного (ст. 53); Королівства Швеція — 15-річного віку (ст. 53).

КК Австрії передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Такий злочин віднесений до розділу злочинів проти моральності. Санкція передбачає покарання у виді позбавлення волі строком до одного року або штрафу за жорстоке поводження з тваринами або спричинення їм зайвих страждань, а також за покинуту тварину, яка не у змозі жити на волі, або з умислом нацькування тварини однієї на іншу, яка внаслідок цього зазнала мученицьких страждань. Відповідно до цієї норми кримінальній відповідальності підлягає той, хто, зокрема з необережності за умов транспортування, тримає декількох тварин тривалий час, залишаючи без їжі або води, або в інший спосіб. Також покаранню підлягає особа, яка умисно позбавить життя хребетну тварину.

У Кримінальному законі Ізраїлю міститься ст. 451, згідно з якою особа, яка умисно та незаконно вбиває тварину для її викрадення або спричиняє їй тілесні ушкодження, наносить поранення або отруює, карається позбавленням волі строком на три роки.

КК Литовської республіки містить главу XLIV «Злочини та кримінальні проступки проти моральності», ст. 310 якого встановлена відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, якщо внаслідок таких дій настала смерть або каліцтво тварини, або знущання над нею.

У Туреччині за погане поводження з тваринами передбачено покарання у виді двох років позбавлення волі або штраф у сумі до 250 доларів. У Сінгапурі за вбивство собаки передбачено покарання у виді позбавлення волі або штраф у сумі до 800 доларів. У Канаді, Ірландії й більшості штатів США за аналогічний злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі. У Швеції, якщо перехожий побачить, що собака перебуває в автівці із закритими вікнами, він має право безкарно розбити вікно авто, щоб тварина отримала змогу дихати повітрям. Якщо ж водій авто збив собаку чи кішку, він повинен негайно завести її до ветеринарної лікарні. У Німеччині ж права тварин гарантовано навіть Конституцією, згідно з якою закріплено обов'язок держави поважати честь і гідність не лише людини, а й права тварин.

При цьому в кримінальних кодексах Республіки Болгарія, Королівства Данія, КНР, ФРН, Республіки Південна Корея, Республіки Польща, Швейцарської Конфедерації, Японії взагалі не передбачено відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

У березні 1986 р. у Страсбурзі було підписано Європейську конвенцію про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, основне завдання якої — не завдавати страждань живому там, де цього можна уникнути. У листопаді 1987 р. у Страсбурзі 21 країна —

член Ради Європи (Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Ліхтенштейн, Італія, Люксембург, Мальта, Велика Британія, Голландія, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Північна Ірландія) підписали Європейську конвенцію на захист домашніх тварин. Конвенцією констатовано: «Людина має моральне зобов'язання поважати всі живі істоти... Між людиною й домашньою твариною існують особливі стосунки... Ніхто не має права убивати тварин, завдавати їм болю й страждання... Ніхто не має права покинути домашню тварину напризволяще».

Статтею 2 Всесвітньої декларації прав тварин від 15 жовтня 1978 р. передбачено, що всі тварини мають право існувати в межах умов біологічної рівноваги; життя будь-якої тварини має право на повагу; тварини не повинні піддаватися поганому ставленню або жорстоким діям; якщо тварину необхідно вбити, це повинно бути безболісним і не спричиняти ніяких попередніх страждань для тварин; з мертвими тваринами необхідно поводитися пристойно.

На підставі порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами за законодавством України та деяких іноземних держав можна зробити висновок про необхідність удосконалення ст. 299 КК. На наше переконання, доцільно було б у ст. 299 КК звернути більш детальну увагу на розмежування жорстокого поводження з тваринами, що кваліфікується як злочин, та адміністративного правопорушення, оскільки у кримінальному праві відмінність злочинів від адміністративних правопорушень виявляється у ступені суспільної небезпеки, протиправності і тяжкості наслідків, що не відображено належним чином у диспозиціях ст. 299 КК та ст. 89 КУпАП.

Список використаних джерел

1. *Головко І. А.* Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І. А. Головко. — К., 2010. — 200 с.
2. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 14. — Ст. 97.
3. *Коржанський М. Й.* Об'єкт і предмет злочину : лекція / М. Й. Коржанський. — К. : НАВСУ, 1997. — 112 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / О. М. Алієва, Л. К. Гаврильченко, Т. О. Гончар та ін. ; під ред. Є. М. Стрельцова. — Х. : Одиссей, 2009. — 328 с.
5. *Лобов И. И.* Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И. И. Лобов. — М., 2000. — 167 с.
6. *Лукьянов А. С.* Биоэтика с основами биоэтики : учеб. пособие / А. С. Лукьянов. — М. : Научный мир, 2008. — 360 с.

Вереша Р. В. Історико-правовий та компаративістський аспекти кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами

Анотація. У статті аналізується склад злочину, передбаченого ст. 299 Кримінального кодексу України. Розглянуто, яким чином покарання за жорстоке поводження з тваринами регулюється в зарубіжному законодавстві.

Ключові слова: тваринний світ, охорона, захист, тварини, жорстоке поводження.

Вереша Р. В. Историко-правовой и компаративистский аспекты уголовной ответственности за жестокое обращение с животными

Аннотация. В статье анализируется состав преступления, предусмотренного ст. 299 Уголовного кодекса Украины. Рассмотрено, каким образом наказание за жестокое обращение с животными регулируется в зарубежном законодательстве.

Ключевые слова: животный мир, охрана, защита, животные, жестокое поведение.

Veresha R. V. Historical, Legal and Comparative Aspects of Criminal Liability for Cruel Treatment with Animals

Summary. The article deals with analysis of composition of crime foreseen by the article 299 of the Criminal Code of Ukraine. It is considered how the punishment for cruel treatment with animals is regulated in foreign legislation.

Key words: fauna, security, defence, animals, cruel treatment.